

Drie pleinen in Amsterdam: Ontwerp en Gebruik

Welke rol speelt het toekomstige gebruik van een plein in het ontwerpproces?

Een nieuw ontwerp van een openbare ruimte, maar vooral van een plein levert altijd een reeks van reacties op. Naast de kritiek van collega-ontwerpers en -stedenbouwers, die vaak ingaat op de vormgeving en de materialisering van het ontwerp, klinkt er vanuit bewoners en andere gebruikers vaak een heel ander geluid. Dit komt er dan vaak op neer dat zij vinden dat het ontwerp niet aansluit op hoe de plek gebruikt wordt. De vraag vanuit de Dienst Ruimtelijke Ordening van de gemeente Amsterdam aan mij was dan ook uit te zoeken welke rol het (toekomstig) gebruik van een plek speelt in het ontwerpproces.

Hester Booi

Student Sociaal-Ruimtelijke Analyse

hester.booi@wur.nl

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is er in dit onderzoek gekozen om drie redelijk recent herontworpen pleinen nader te bekijken. Dit waren Mercatorplein, Zuidplein en Spui. Er is onderzocht hoe het ontwerpproces is verlopen en hoe de pleinen in het gebruik functioneren. Met betrokken actoren zijn interviews afgenomen, aanvullende informatie over het ontwerpproces en de daarin gestelde doelen betreffende het gebruik kwam uit de verschillende plandocumenten en krantenknipsels. Het werkelijke gebruik van de pleinen is onderzocht via observaties, straatinterviews en interviews met beheerders en eventueel andere betrokken instanties.

Voor dit onderzoek is er gekozen het gebruik van een plein vanuit twee hoeken te benaderen. De ene is een meer sociale benadering (de openbare ruimte als plek voor ontmoetingen) en de ander een meer fysieke benadering (de kwaliteit van de openbare ruimte).

Pleinen zijn bij uitstek plekken voor ontmoetingen. In die zin vormen zij de belangrijkste openbare (buiten)ruimtes van de stad. Door pleinen te ontwerpen vanuit het idee van de ontmoeting worden er kansen gecreëerd voor het ontstaan van publiek domein. Te definiëren als 'die plaatsen waar een uitwisseling tussen verschillende maatschappelijke groepen kan plaatsvinden en ook daadwerkelijk plaatsvindt' (blz.11, Hajer & Reijndorp, 2001). Het is daarin dus van belang dat een plein voor iedereen toegankelijk is en iedereen zich er welkom voelt. Om een ontmoetingsplaats als zodanig te laten functioneren moeten mensen op een natuurlijke manier naar die plek geleid worden. Dit kan door omliggende voorzieningen die mensen naar die plek lokken en door de plek onderdeel te laten zijn van doorgaande routes (Gehl & Gemzøe, 2001).

De kwaliteit van de openbare ruimte is te onderzoeken aan de hand van de begrippen gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde (naar Vitruvius: Utilitas, Venustas en Firmitas). De

gebruikswaarde is te bepalen aan fysieke kenmerken van een plek, de mogelijkheid om een bepaalde activiteit te ondernemen. Het gaat dan om basisvoorwaarden zoals fysieke toegankelijkheid en objectieve veiligheid. De belevingswaarde wordt bepaald door de attractiviteit en visuele aantrekkelijkheid. Een plek moet mooi zijn en aansluiten op zijn omgeving. Dit kan door middel van architectuur en het gebruik van bijvoorbeeld groen en water. De toekomstwaarde is een afgeleide van duurzaamheid: het opgewassen zijn tegen intensief gebruik en tegen de tijd. De drie begrippen kunnen niet los van elkaar gezien worden, ze zijn van elkaar afhankelijk. Een mooi ontwerp dat niet bruikbaar is, zal niet lang in die vorm behouden blijven.

De drie pleinen die geselecteerd waren voor dit onderzoek, liggen alle in stedelijk gebied, maar hebben elk een heel ander karakter. Er zijn andere groepen gebruikers, er liggen andere voorzieningen in de omgeving en ze stammen uit verschillende bouwperiodes. Jack Burgers (1999) geeft met zijn zestal landschappen van de postindustriële stad een analytisch kader om hier meer grip op te krijgen:

- Geërecteerde ruimte: landschappen van bestuurlijke en economische potentie (de zakencentra, Central Business Districts).
- Geëtalende ruimte: landschappen van verlokking en verleiding (plekken gericht op materiële consumptie).
- Geëxalteerde ruimte: landschappen van opwindende en extase (plekken gericht op het consumeren van belevenissen).
- Geëxposeerde ruimte: landschappen van reflectie en verhevenheid (afstand nemen van het dagelijkse, de musea, monumenten, beschermde stadsgezichten).
- Gekleurde ruimte: landschappen van migranten en minderheden (plekken met etnisch ondernemerschap, eigen winkels, bedrijfsjes en festivals)
- Gemarginaliseerde ruimte: landschappen van deviantie en ontberingen (no-go areas).

Mercatorplein

Het Mercatorplein ligt in het westen van de stad, in stadsdeel De Baarsjes. Dit gedeelte van de stad stamt uit de jaren twintig van de vorige eeuw en is van de hand van Berlage. Het ligt op het kruispunt van twee doorgaande verbindingen in de stad. Het plein ligt aan een drukke winkelstraat en ook rondom het plein zijn verschillende winkels en andere voorzieningen te vinden.

In de jaren '80 en '90 raakte de buurt en daarmee het plein in verval. Het woningbestand in de buurt bestond voornamelijk uit kleine, niet altijd goed onderhouden en relatief goedkope woningen. De buurt raakte steeds minder geliefd. Veel Turkse en Marokkaanse gezinnen en starters op de woningmarkt vonden hier hun woning en de doorstroming was hoog. Er was sprake van veel criminaliteit, en vooral de drugshandel leidde tot overlast. Met een grote stadsvernieuwingsoperatie eind jaren '90 moest de buurt weer opgekrakt worden, om van een 'gekleurde ruimte' geen 'gemarginaliseerde ruimte' te worden.

Het nieuwe ontwerp van het Mercatorplein, van Wytze Patijn, is in 1997 opgeleverd in het kader van deze stadsvernieuwing. Het belangrijkste doel was de verloedering tegen te gaan en de sociale en fysieke kwaliteit van de buurt te verbeteren. Er was grote aandacht voor de ontmoetingsfunctie in het ontwerpproces. Dit moest onder andere in de vele zitmogelijkheden tot uiting komen en het plein moest geschikt zijn voor het houden van evenementen.

Het Mercatorplein is een intensief gebruikt plein; voornamelijk door mensen uit de buurt. Er worden inderdaad regelmatig evenementen georganiseerd. Het plein heeft te lijden onder het intensieve gebruik; het vertoont nu al slijtage. Het gekleurde beton van de vloer is flets geworden en begint te scheuren en af te brokkelen. De fundering is niet toereikend voor het gebruik. Het is een groot en open plein met weinig groen. Wanneer het rustig is kan het erg leeg ogen. Het plein wordt gewaardeerd door

Mercatorplein

Zuidplein

Het Spui, oostelijk gedeelte

Op het plein kruisen tram, auto's, fietsers en voetgangers elkaar, dit geeft soms chaotische situaties.

De bankjes onder de bomen vormen een geliefde plek om even te gaan zitten, het is dan een ontmoetingsplaats van de buurt.

de gebruikers omdat er ook andere mensen komen en niet zozeer vanwege de inrichting.

Op dit moment zijn de plannen voor een nieuw ontwerp van het plein in volle gang. De recente instelling van een blowverbod op het plein (met bijbehorend verbodsbord), naast het al bestaande alcoholverbod, geeft aan dat de buurt nog steeds bezig is op te krabbelen. De strijd tegen de 'gemarginaliseerde ruimte' is nog niet gewonnen.

Zuidplein

Het Zuidplein ligt in het zuiden van de stad, in stadsdeel ZuiderAmstel. Het is onderdeel van de Zuidas, het nieuwe zakencentrum van Amsterdam. Het plein ligt aan het trein- en metrostation Amsterdam Zuid-WTC. Vanaf station Zuid-WTC zijn er rechtstreekse verbindingen met grote delen van de stad en buurgemeenten.

De Zuidas moet een internationale toplocatie worden voor wonen en werken, waarbij ook voorzieningen en de openbare ruimte een belangrijke rol spelen. De openbare ruimte wordt een belangrijke functie toegedicht bij het verkrijgen van stedelijkheid. Routes nemen een belangrijke plaats in, evenals voorzieningen. Er wordt veel waarde gehecht aan een goed ogende en beheerbare openbare ruimte. Een openbare ruimte met een hoogwaardige kwaliteit die allure geeft

aan het gebied.

Het Zuidplein is ontworpen door Ruwan Aluvihare en opgeleverd in 2004. Het ligt ingeklemd tussen twee hoge glazen kantoorgebouwen van het World Trade Center. De winkels die eerst binnenin het WTC-gebouw zelf gevestigd waren, zijn naar de buitenkant van het gebouw verplaatst, zodat er een interactie kan ontstaan tussen voorzieningen en het plein. In het ontwerpproces van het Zuidplein is veel aandacht besteed aan de materiaalkeuze. Het materiaal moest er goed uitzien, duurzaam zijn en bruikbaar. Het plein wordt gebruikt door mensen die in de omliggende gebouwen werken. Met name op mooie dagen zijn zij tijdens de lunch te zien op het plein. Voor hen is het plein dan werkelijk een verblijfsplek. De grootste groep gebruikers bestaat echter uit passanten, mensen die met de fiets of te voet van en naar het station gaan. Voor hen is het geen plein, maar enkel een doorgangruimte. De aandacht in het ontwerp ging vooral uit naar die eerste groep en minder naar de tweede. Ook zijn de aanwezige voorzieningen (exclusieve winkels en horeca) meer gericht op de eerste groep.

Dat het plein meer de intentie heeft van een kantooplein en niet van stationsplein, uit zich bijvoorbeeld in hoe er is omgegaan met fietsparkeerplekken. Er is een ondergrondse fietsstalling, maar veel mensen gebruiken deze niet. In eerste

instantie was het de bedoeling bovengronds geen fietsrekken te plaatsen. Er zijn later wel fietsrekken toegevoegd, maar het is nog steeds niet voldoende. Resultaat is dat overal op het plein fietsen staan geparkeerd.

Doel van de Zuidas is onder andere de economische potentie van het gebied uit te buiten. Alle andere doelstellingen zijn erop gericht dit te ondersteunen; alles wordt ingezet om er een 'geërecteerde ruimte' van te maken.

Spui

Het Spui ligt in het oudste stuk van de binnenstad (voor 1600), tussen de Kalverstraat en de Spuistraat in, over de Nieuwezijds Voorburgwal heen. Deze straat deelt het plein in tweeën. De Spuistraat is onderdeel van de stadshart-lus, de verkeerslus om de kern van het stadshart heen. Aan het Spui staan enkele markante gebouwen en objecten die geschiedenis geven aan het Spui: het beeldje het Lieverdje (een straatjongen die in de jaren '60 symbool werd voor de provobeweging), het Maagdenhuis (universiteitsgebouw van de Universiteit van Amsterdam) en het Begijnhof en -kapel (stammend uit de 12e eeuw). Andere belangrijke functies aan het plein die veel bezoekers trekken zijn onder andere café Esprit en Atheneum boekhandel. Op vrijdag is er boekenmarkt en op zondag kunstmarkt.

Als de bovengrondse fietsenrekken vol zijn, zetten mensen hun fietsen tegen de boombakken aan, ondergronds stallen wordt blijkbaar niet als een goed alternatief gezien.

Het Spui, westelijke gedeelte.

Het Spui was de eerste van een reeks vernieuwingen in de openbare ruimte in de binnenstad. Daarmee begon een nieuw tijdperk waarin de openbare ruimte weer op de kaart kwam te staan. In de jaren '70 en '80 had het autoverkeer langzaam de overhand gekregen in de binnenstad. Men was van mening dat de openbare ruimte in de binnenstad weer teruggegeven moest worden aan de voetganger. Er werd veel waarde gehecht aan het welslagen van de herinrichting van het Spui omdat dit een begin kon vormen van een geheel vernieuwde binnenstad. Met het nieuwe ontwerp, opgeleverd in 1996 en gemaakt door Simon Spietsma, moesten de rust en het historische karakter weer terugkomen op het Spui.

Het plein is inderdaad een rustpunt in de drukke stad geworden. Het plein wordt vooral gebruikt door toeristen en bezoekers van de binnenstad. Er is bij de oplevering veel commentaar geweest in de media op de keitjesbestrating en op het kruispunt met de Spuistraat. Bij het ontwerp is meer naar het beeld (belevingswaarde) en de beheerbaarheid (toekomstwaarde) gekeken, dan naar het gebruik.

Het beeld van de historische binnenstad, een binnenstad toegesneden op voetgangersverkeer, moest weer herleven met de nieuwe herinrichting, de 'geëxposeerde ruimte'. Maar ondertussen moest het

plein ook aan de eisen voldoen van de huidige tijd, het tram-, auto- en fietsverkeer moest zijn plaats krijgen. In de praktijk botst dit wel eens.

Conclusie

In dit onderzoek werd het gebruik van een plein vanuit twee hoeken benaderd: een meer sociale benadering (de openbare ruimte als plek voor ontmoetingen) en een meer fysieke benadering (de kwaliteit van de openbare ruimte). Deze twee benaderingen bevatten weer verschillende aspecten (voorzieningen en routes en de gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde). Uit de analyse van de drie pleinen blijkt dat er zeker wel aandacht was voor het toekomstige gebruik, maar dat daarin niet alle aspecten werden meegenomen. Dit lijkt echter in geen van de gevallen een bewuste keuze te zijn geweest. Het was eerder inherent aan de context waarin het ontwerp tot stand kwam. De context zorgde ervoor dat, onbewust, de nadruk op bepaalde aspecten kwam te liggen, waarbij andere aspecten onderbelicht werden.

Mijn aanbeveling is om bij herontwerp van openbare ruimte, de invloed van de context van het ontwerp beter in kaart te brengen, zodat duidelijk wordt welke zaken over- of onderbelicht worden. Daarmee kunnen impliciete, en mogelijk verkeerde, keuzes voorkomen worden.

Literatuur

- Burgers, J. (1999). Over de openbare ruimte in de postindustriële stad. De stad op straat, sociale en culturele studies – 27, Den Haag: SCP
- Gehl, L. & L. Gemzoe (2001). New city spaces, Copenhagen: The Danish architectural press
- Hajer, M. & A. Reijndorp (2001). Op zoek naar nieuw publiek domein, analyse en strategie, Rotterdam: NAI uitgevers.

Summary

A new design of a public square often leads to a lot of critique from inhabitants and other users of that place. They say the design doesn't meet the needs of the users. The aim of this research was to find out what role the (future) use of a public space plays in the design process. In the three public squares that were examined, the future use had a prominent role, but it concentrated on just a few aspects, and not all. This did not stem from conscious decision-making. Rather, it was a result of the context in which the design was made.